

ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

УДК 94 (477)

Микола Алексієвець, Леся Алексієвець
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Завдяки історичній пам'яті
людина стає особистістю,
народ–нацією, країна–державою.
М. Грушевський

У статті простежено життєвий і науковий шлях найвидатнішого українського історика ХХ століття М. Грушевського крізь призму сучасного українського державотворення.
Ключові слова: Михайло Грушевський, сучасність, український історик, грушевськознавство, євроцентризм, всесвітня історія.

Михайло Грушевський стрімко і неквапно увійшов у новітню українську історію, значенням та діяльністю, захопивши до наукової дискусії світ істориків, політиків, громадян, виокремивши вперше власне історію української нації, й щодо його самої діяльності у творенні державності на зорі минулого сторіччя та впливу на наступність. Цьогоріч, коли минає 150-а річниця від дня народження, Україна глибоко вшановує свого великого сина, видатного історика, археолога, літературознавця, соціолога, публіциста, письменника, організатора української науки, громадсько-політичного і державного діяча. Наукова спадщина славетного ученого значима і різноманітна. Він – автор майже 2 тис. праць з української і світової історії, історіографії, літератури, спеціальних історичних дисциплін, що збагатили європейську і національну науку. Михайло Грушевський є творцем вітчизняної наукової історіографії, розробив схему українського історичного процесу від найдавніших часів до 1925 р. включно. Остання була покладена в основу монументальної “Історії України-Руси”, яку побудував за суспільно-політичними, господарськими, культурними, релігійними і військовими чинниками, довівши її до середини XVII ст. Час від XVII ст. і до 1925 р. в Україні розглядав у численних популярних синтетичних курсах з національної історії України й у дослідженні “1825–1925” у контексті національно-визвольного і культурного руху [1, с. 235].

Відзначаючи нині Михайла Грушевського, не тільки називаємо його всеукраїнським Геродотом, а й визнаємо як вченого вселенського масштабу. У його науковій спадщині посідають особливе місце проблеми світової історії. Вчений виклав власне бачення розвитку людства і місця України у всесвітньо-історичному процесі. Зауважимо, що наукова творчість М. Грушевського і його політична діяльність були нероздільно пов'язані між собою. Це – добрий взірєць служіння Україні. Сучасне національно-державне відродження й націєтворення

поєднані з науковою спадщиною вченого. Можна ствердити, що вона стала потужною науково-методологічною базою для самоусвідомлення та самопізнання українців, підняла рівень інтелектуальних зусиль і можливостей нації.

Михайло Грушевський і тепер утверджує Українську державу засобами науки. Тож закономірно його творчий спадок є об'єктом вивчення й глибокого дослідження та аналізу. На сьогодні маємо низку цікавих, почасти контroversійних розвідок, багату джерельну базу, можливість вільно читати й осмислювати праці вченого. З погляду системного показу значення наукової спадщини історика для сучасної розбудови держави і нації виокремимо праці В. Смолія і П. Соханя [2], Л. Зашкільняка [3], Я. Калакури [4–6], С. Плохія [7], В. Тельвака [8], В. Сергійчука [9], В. Шевченка [10], В. Солдатенка [11], М. Алексієвця, Л. Алексієвця і О. Трум [12–13] та ін. Поява великої кількості праць українських істориків після здобуття незалежності України акцентує і актуалізує дослідження життя і творчої діяльності М. Грушевського, посилює їх значення, особливо з огляду на державотворчі процеси й формування модерної української нації, впливу на розвиток вітчизняної історії у контексті європейського цивілізаційного поступу в новітній глобалізаційній системі. У запропонованій статті автори не ставлять завданням розглянути усі аспекти його творчої і громадської діяльності. У ній мова про належний і справедливий вияв шани й поваги істориків України, державному діячеві, політику, привертається увага щодо деяких його основоположних зауваг з метою зміцнення незалежності нашої держави, які варто знати і використовувати на шляху творення громадянського суспільства і входження України в коло європейських націй.

Відзначимо, що сучасне державотворення відбувається під багатоаспектним впливом комплексу чинників різної природи. Серед них ключову роль відіграє концепція теоретико-методологічних основ національно-державного відродження і будівництва нової Української держави, яку розробив і певною мірою впроваджував М. Грушевський, актуальні сьогодні, коли Україна шукає шляхи виходу з кризи, участі в європейсько-атлантичній інтеграції, повернення анексованого РФ Криму та окупованої частини Донбасу. Нова історична ситуація, що склалася після Євромайдану та Революції Гідності, завершення 50-томного академічного видання творів М. Грушевського, відкриває нові можливості для цілісного осмислення та використання його творчої спадщини в контексті сучасного українського національно-державного облаштування. У цьому зв'язку зазначимо, що культурно-науковою основою українського національного відродження стала 10-томна "Історія України-Руси", в якій проаналізовано багатомірний розвиток українського народу від його давніх часів до 1657 р. та доведено в окремих працях до 1925 р. Науковий метод історика характеризувався багатоаспектністю досліджень. Учений однаково уважно розглядав проблеми політичної і соціально-економічної історії, релігійного та духовного життя. Прагнучи віднайти в історичному процесі глибинні закономірності, не обмежувався лиш аналізом політичної історії України, рівночасно охоплював культуру і освіту, релігійне життя, господарський розвиток, державно-правові аспекти, судочинство й усі інші базові складові історичного розвитку українського народу. Михайло Грушевський простежує місце і роль України у всесвітньо-історичному процесі, у розвитку слов'янської й світової цивілізації [13, с. 10]. Головною історіографічною концепцією вченого, автора багатотомної праці "Історія України-Руси", є наукове обґрунтування перманентності українського різнобічного історичного процесу на всій етнічній території. Грушевський поклав в основу розуміння історичного поступу історії свого народу – нації в їх культурних і соціальних виявах. За визначенням Д. Багалія, його сприйняття

історичного процесу “не є матеріалістичне, бо за єдине моністичне начало М. С. Грушевський визнає ідею національності, а не соціально-економічну базу, хоч соціальному моментові відводиться також важливу роль” [14, с.12].

Підкреслимо, що серед діячів національного відродження в Україні кінця XIX ст., творча спадщина яких має не тільки пізнавальне, що важливо, а й першочергово, практичне значення, є Михайло Грушевський. Особлива заслуга котрого перед українцями полягає в тому, що повернув українському народові минуле. Турбота про його долю, ідея української державності становили зміст і мету всього життя вченого, де б не був, в Україні чи вимушеній еміграції, вони проходять живим нервом крізь усю наукову спадщину і громадсько-політичну працю. “Діяльність Михайла Грушевського була головним осередком, коло якого згуртувалися відокремлені давні й нові сили, – писали 1904 р. І. Франко, В. Гнатюк та інші співробітники й учні Грушевського. – Українська історія, література, етнографія й етнологія, а за ними інші науки...перестали лежати облобом, або ледве примітивно обробленим полем як було доси. В парі з науковим рухом пішов небувало доси зріст видавництва і видне піднесення освітнього рівня в суспільности, а вплив його відбився корисно на всім публічним життю...коли сьогодні справді почалося на українських землях весняне світання й нове життя розбуджує довго давлену надію кращої будучности для народу...– то історія колись згадає в тім переломнім моменті ім'я Михайла Грушевського, як того, що вказував українській інтелігенції нові дороги й охороняв її від ідейної блуканини та повторення знаних історичних помилок” [15, с.17].

Будучи одним із найвідоміших представників народницького напрямку в дослідженні й розумінні державотворчого процесу, М. Грушевський до кінця відданий ідеї народності, яка привела його до обґрунтування історичної необхідності здобути українському народові самостійність і власну державність. Поряд з ідеєю народу в науковій творчості історика проходить думка української державності, пов'язана з науковими студіями історії українського козацтва та добою Б. Хмельницького, а також із державотворчою діяльністю самого Грушевського під час української революції 1917–1921 рр., що привели вченого до ідеї самостійної та незалежної УНР. Вказуючи на перспективи визволення українського народу, рекомендував “знайти себе”, власну долю й місце в світовому історичному процесі. “Україна не може йти далі старими стежками, – писав у політичному заповіті М. Грушевський, – ні тими, якими воліє її силоміць насильницький московський уряд, ні протоптаними слідами буржуазних держав Заходу...Знайти себе і не збиватися на чужу думку, а йти далі тією дорогою, яку вказали нам реальні обставини життя ...” [16, с.1]. А в роботі “На порозі Нової України” М. Грушевський наголошує: “Визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути зміною одної залежності другою, хоч би й добровільною” [17]. Проголошуючи самостійність і незалежність УНР, М. Грушевський відійшов від московської орієнтації, бо історичні умови життя вказували Україні на захід, географічні – на південь, Чорне море [18, с.18]. Ці застереження будівничого нової держави значимі сьогодні, коли Україна стала на шлях розбудови незалежної країни, відстоює суверенність і територіальну цілісність у війні з РФ, намагається забезпечити оборону й безпеку у союзі з міжнародними організаціями, насамперед з НАТО та ЄС.

Водночас слід зауважити, що М. Грушевський з повагою ставився до минушини усіх, без винятку, держав і народів, прагнув згадати їх внесок у загальну скарбницю людської цивілізації. Він наполягав на потребі розуміння історичної науки зі становища “історії людства”, тим самим заперечуючи європейський та національний егоцентризм. Перший з них істотну увагу приділяв, переважно, подіям лише у європейських країнах. До того ж, з

європейських народів зверталася увага лише на декілька, а більшість з них відносили до так званих “неісторичних”. Виходячи з власного світорозуміння, М. Грушевський вважав такий погляд застарілим та шкідливим не тільки з теоретичної точки зору, а з огляду виправдання ним ганебної колоніальної політики європейських держав. Не менше небезпеки приховувалося й у національному егоцентризмі, надмірній переоцінці національних вартостей, заслуг та інтересів. Зазначимо, що особливої зосередженості на цьому явищі вимагає період національного відродження. Під час української національно-демократичної революції та побудови Української держави М. Грушевський застерігав: “В епохи інтензивного національного будівництва такі корективи проти й гіпертрофії національного самовизначення і виключності дуже потрібні і на їх треба звернути увагу й нам в даний момент. Зовсім не бажано нашій країні дістати покоління національних Нарцисів, хвалькуватих і самозаблених, до затрати всякої об'єктивності” [19, с. 63]. Такий науково-методологічний підхід дає розуміння сутності історичного мислення М. Грушевського. Історик неодноразово застерігав, щоб зміцнювати незалежність Української держави, варто дотримуватися бачення взаємозалежності держав, їх здатності до співробітництва з метою забезпечення мирного співіснування й ефективної боротьби з імперіалістичними устремліннями. В результаті такого підходу, Україна постає як органічна частина світової історії.

Серед ключових чинників впливу на націотворення, на думку М. Грушевського, є демократія. У передмові до четвертої частини книги “Всесвітня історія в короткім огляді” наголошував: “Я присвячую її грядущій світовій демократії України, надіючись послужити їй сею своєю працею” [20, с. 2]. Таким був задум лідера української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. – у демократії як форми політичної організації суспільства. Становлення демократії український історик розглядав професійно, на високому фаховому рівні. Виникнення демократичного суспільства досліджував на грецькому матеріалі VII–V ст. до н. е., англійських джерелах, починаючи від XIII ст., передусім вивчаючи історичні обставини появи “Великої хартії вольностей”, і особливо детально простежуючи еволюцію європейських монархій XVIII–XIX ст. На основі глибокого вивчення демократичних суспільств західної цивілізації Грушевський стверджував, що тільки такий підхід до створення демократичної державності зможе подолати відчуження людей від влади: “Щоб не було ніякої тісноти від власті людям, щоб вона не керувала людьми, не накидала їм своєї волі, не має бути іншої власті, тільки з вибору народного” [21, с. 116]. Саме устрій, де народ сам собою править, М. Грушевський називав демократичним. Ідея демократії, комплекс понять, які в сукупності визначаються сьогодні терміном “громадянське суспільство”, є стрижневими праці “Всесвітня історія в короткім огляді”. Вчений показав на всесвітньо-історичному матеріалі, що еволюція людства, попри всі зигзаги, просувається у напрямку створення демократичного ладу, в якому державні інституції залежні від суспільства, а не навпаки. Вагомість цих міркувань для наших нинішніх державних чиновників, владних інститутів очевидна.

З праць М. Грушевського досить чітко постає, що запорукою демократичного державного устрою є створення основ громадянського суспільства. “Воно, се громадянство, навикши ходити як віл у ярмі, ще не може відразу навикнути до самосвідомості й ініціативи, далі же всього згори, щоб йому звідти щось виразно дозволили (по старому принципу: що не дозволено, то, можливо, й заборонено), до чогось закликали, щось задекларували, – зазначав він. – Тим часом новий лад, власне, чекає від громадянства, щоб воно якскорше, не каючись само організувалося відповідно новим принципам свободи й самодіяльності..., аби скріпити новий свобідний устрій і забезпечити його від

усяких лукавих замислів явних і тайних ворогів свободи і демократизму” [22, с. 100–101].

Михайло Грушевський відносив Україну до категорії демократичних народностей, а тому ідею майбутньої української державності вчений вбачав у демократичній організації суспільства з широкими правами місцевих громад, виборністю органів управління. Серед прикмет демократичності суспільно-політичного устрою він називає такі, як-от: рівноправність всіх громадян, незалежно від стану, статі, національності, віросповідання перед законом; відміна будь-яких цензів; загальне, рівне, безпосереднє, таємне виборче право; надання виборчого права жінкам; право законодавчої ініціативи; право проведення всенародного референдуму; право меншостей бути представленими у законодавчому органі [23, с. 131–132]. На двадцять шостому році відновлення державності незалежності України ще більшої ваги набувають настанови будівничого української національної державності: “Працюймо самі для утвердження щиро демократичного і вільного ладу і будьмо певні, що він в такім разі захопить і збере всі демократичні елементи і в однім великім пориві перетопить всі демократичні елементи України, об’єднуючи в однім самопочутті нації” [21, с. 176].

Варто зазначити, що сучасні державотворчі процеси, національне відродження в Україні перебувають під життєдайним впливом державницьких поглядів і багатогранної практичної діяльності Михайла Грушевського. Найважливішим його уроком є чесне і визнане служіння інтересам українського народу. В постаті вченого маємо блискучий приклад як для нових генерацій істориків, сучасних державників, так і для кожного українця. З висоти 150-річчя можна стверджувати, що ідеї, теоретичні висновки історика справляють потужний вплив на сучасне суспільно-політичне життя України, залишаючись актуальними у розбудові національної демократичної країни. Їх варто враховувати і використовувати у контексті нинішніх завдань у справі українського відродження, побудови нової Української держави. Окреслити ж можна наступним чином: по-перше, ідея соборності українських земель, неусталеності національної ідеї та консолідуюча роль для України ідеї державницької; творцем державності в Україні є український народ, не лише етнічні українці, а і представники інших національностей, які проживають на теренах України, а реалізація української національної ідеї полягає в її універсальній сутності, включаючи в себе торжество народовладдя, рівності, справедливості й свободи. М. Грушевський зауважував, що центральним положенням національно-визвольного руху повинно бути домагання волі, свободи, права розпоряджання власною долею. “Українці не хочуть більше...неволі ні собі, ні кому іншому на Україні і в усій російській державі”, – писав Грушевський [24, с. 69]. Він вважав, що “Кожен повинний мати свободу висловлювати свої гадки живою мовою і друкованим словом, збиратися на зібрання і обговорювати на них вільно всякі справи, зв’язуватися в товариства і союзи, не питаючись на те нічийного дозволу. Книги і газети повинні виходити, як тепер виходять, без цензури, без дозволу начальства. Не повинно бути ніякого примусу в вірі, як давніше було: кождий може держатися даної віри, якої хоче, і вільно переходити з однієї віри в другу” [24, с. 69].

По-друге, важливою ідеєю М. Грушевського була теза методологічного значення у справі українського державотворення, а саме забезпечення реальної рівності людей: “Однакове право повинні мати пани і мужики, багаті і робітники, освічені і прості, чоловіки і жінки, якого і хто був народу і віри – всім одне право. Всі мають право вільними голосами вибирати собі всяку владу. Всім повинен бути доступ до виборчих урядів, хто тямущий і може його сповняти. Всім має бути можливість учитися просвіщатися, доходити розуму і

знання” [24, с. 69–70]. М. С. Грушевський пропонував перевірений досвідом передових країн механізм залучення всього народу до участі в державотворенні, в управлінні державницькими справами. В урочистій промові з нагоди першої річниці Центральної Ради він підкреслив, що “Центральна Рада завжди мала єдиний пристрій, єдиний компас – це інтереси трудящих мас” [25]. І далі акцентував увагу: “Будемо республіку не для буржуазії, а для трудящих мас України, і від свого не відступимо” [25, с. 84]. У тактиці розбудови української демократичної державності, на думку М. Грушевського, окремі повноваження доцільно делегувати державному центру, а деякі залишити регіонам. Він наголошував, що “українці через те хочуть, щоб головний парламент республіки і уряду її завідували тільки справами, які не можна роздати на місця. Небагато таких справ – як одведення війни чи миру, складання трактатів з іншими державами, завідування військом усієї республіки, установлення однакових грошей, міри та ваги, і інші такі справи. А все інше, щоб порядкувати у себе в краю виборні думи чи сейми та вибори міністерства, які вибере собі людність: щоб становили закони для свого краю, накладали податками і розпоряджалися ними і всіма прибутками свого краю, всіма землями і багатствами його, наділяючи скільки треба на потреби республіки” [24, с. 71]. Сьогодні ці застереження звучать актуально у контексті розбудови місцевого самоврядування в країні.

І нарешті, варто звернути увагу, що концепція національного відродження М. Грушевського не обмежувалася лише національно-державницькими завданнями. Культурно-освітній аспект постійно був не просто у полі зору лідера України, а й виступав як виключно важливий, відправний при визначенні стратегії боротьби за незалежність і суверенність Української держави. Грушевський писав про духовні завдання, які стоять перед українським народом: “Для того, щоб дати світові ще одну міщанську республіку, хоч би й демократичну, по правді, не варто було стільки труду й заходу. Для того тільки, щоб підняти добробут нашого народу й дати йому кращу матеріальну культуру, шкода тої крові і жертв, котрі зроблено для визволення України – і ще мусить робитися, довго і довго, для закріплення і забезпечення її політичних і соціальних здобутків. Найкращі сили нашого народу, цвіт і надія його, поклали голови – і покладатимуть їх іще, для того, щоб дати щось дійсно цінне своєму народові – і в нім людству взагалі...ми можемо творити не тільки свободну й незламну Україну, а й Україну Велику. Велику не територією, чи багатством, чи панування над іншими, а велику...соціально-моральними якостями” [27, с. 159–160].

Ці зауваги можемо сприймати як заповіт Михайла Грушевського. Оскільки питання, які понад сто років тому досліджував учений, нині, на початку нового тисячоліття, також на часі. Адже й тепер, після більш як двадцяти п’яти років незалежності України, в теоретичних і практичних площинах йдеться про духовні основи її національної культурної розбудови, роль ідеології в сучасному житті українського суспільства. М. Грушевський предметно-фахово розробив теоретико-концептуальні засади культурно-духовного відродження, програмним стержнем яких повинна стати реалізація завдань формування української нації та залучення до національного руху широких верств українського суспільства. Вона була цілком конкретною та реальною для доби Грушевського і зводилася до таких науково-методологічних проблем програмного значення: утвердження національної свідомості, поширення видавничої справи, засвоєння української мови, створення національної школи, поширення освіти, розвиток літератури та літературного процесу в Україні (ці та деякі інші завдання у культурно-освітній площі – предмет окремої розмови). У вказаному контексті бачимо, що визначальною складовою методологічних основ Грушевського щодо

національного відродження в Україні стала його історична схема. Нова наукова концепція України, яка доводила безперервність історичного буття українського народу, озброїла його наймогутнішою інтелектуальною зброєю – законним історичним правом на власну мову, історію, культуру і державність. На нашу думку, саме це і є найбільшим внеском видатного українського діяча у справу національно-державного відродження народу. М. Грушевський підніс з небуття історію України і визначив її внесок у загальну скарбницю людської цивілізації. Такі фундаментальні, визначальні як для нашого минулого, так і для сьогодення й майбутнього України теоретико-концептуальні засади українського націотворення одного з її найвидатніших учених і громадсько-політичних діячів Михайла Грушевського. Його довголітня й багатогранна наукова і суспільно-політична діяльність виступають нині як націєтворчий чинник, можуть скласти добру основу для українського національно-державного відродження, духовного розвитку нації і створення української державності у сучасну добу. “Незвичайна історія М. Грушевського”, як і його постать, є предметом наукових студій та дискусій, ключем до відкриття нових сторінок буття і утвердження сучасної Української держави.

Список використаних джерел

1. *Верба І. В.* Грушевський Михайло / *І. В. Верба* // Енциклопедія історії України. – Т. 2 (Г-Д). – К.: Наукова думка, 2004. – С. 232–235.
2. *Смолій В. А.* Видатний історик України / *В. А. Смолій, П. С. Сохань* // М. Грушевський. Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. 1. – С. VIII–XXXIX.
3. *Зашикільняк Л.* Методологічні погляди Михайла Грушевського / *Л. Зашикільняк* // Україна модерна. – 1999. – № 2–3. – С. 233–253.
4. *Калакура Я. С.* Михайло Грушевський – будівничий української держави / *Я. С. Калакура* // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 144–152.
5. *Калакура Я. С.* Історіографічні студії Михайла Грушевського: досвід і уроки / *Я. С. Калакура* // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 203–206.
6. *Калакура Я. С.* Михайло Грушевський – фундатор історичних досліджень / *Я. С. Калакура* // Український історичний журнал. – №3. – 2016. – С. 4–17.
7. *Плохій С.* Великий переділ. Незвична історія Михайла Грушевського. – К.: “Критика”, 2011. – 599 с.
8. *Тельвак В.* Методологічні основи історичних поглядів М. С. Грушевського (кінця XIX – початок XX століття) / *В. Тельвак* // Київська старовина. – 2002. – С. 3–28.
9. *Сергійчук В.* Творча спадщина Михайла Грушевського як основа для розвитку сучасного українознавства / *В. Сергійчук* // Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 4–9.
10. *Шевченко В.* Ідея української державності у творах та політичній діяльності М. С. Грушевського / *В. Шевченко* // Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 131–137.
11. *Солдатенко В.* Внесок М. Грушевського у розробку концепції національно-демократичної революції / *Валерій Солдатенко* // Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 202–207.
12. *Алексієвець М. М.* Роль М. Грушевського у піднесенні національної самобутності українського народу (кін. XIX – поч. XX ст.) / *М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець, О. П. Трум*. – Тернопіль: Літопис, 2002. – 104 с.
13. *Алексієвець М. М.* Михайло Грушевський і проблеми національного відродження в Україні (кін. XIX – поч. XX ст.) / *Микола Алексієвець, Леся Алексієвець* // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення. – Тернопіль, 1997. – С. 6–11.
14. *Грушевський М.* Вільна Україна. – К., 1917. – С. 12.
15. *Гнатюк В. та інші.* Передмова // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлові Грушевському учасниками і прихильниками з нагоди його десятилітньої праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. VI–VIII.
16. *Голос України.* – 1996. – 27 вересня.
17. *Голос України.* – 1996. – 17 вересня.
18. *Грушевський М.* Орієнтація чорноморська / *М. Грушевський* // На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К., 1991. – С. 63.
19. *Грушевський М.* Історія й її соціально-виховуючі значіння / *М. Грушевський* // На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К., 1991. – С. 63.
20. *Грушевський М.* Весвітня історія в короткім огляді / *М. Грушевський*. – К., 1991. – Кн. 4.
21. *Грушевський М.* На порозі Нової України / *М. Грушевський* // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 116.
22. *Грушевський М.* Вільна Україна / *М. Грушевський* // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 100–101.
23. *Грушевський М.* Якої ми хочемо автономії й федералізації / *М. Грушевський* // Хто такі українці і

чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 131–132. 24. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський // Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К., 1992. – С. 69. 25. *Нова Рада.* – 1918. – 22 березня. 26. *Грушевський М.* На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К., 1991. – С. 84. 27. *Грушевський М. С.* Теперішня Україна і її минувшина / *Грушевський М. С.* Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во “Знання” України, 1991. – С. 159–160.

Николай Алексиевц, Леся Алексиевц**МИХАИЛ ГРУШЕВСКИЙ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОСТИ**

В статье прослежен жизненный и научный путь выдающегося историка XX в. М. Грушевского сквозь призму современного украинского государственного строительства.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, современность, украинский историк, грушевковедение, евроцентризм, всемирная история.

Mykola Alexiyevets, Lesya Alexiyevets**MYKHAILO HRUSHEVSKYI IN THE CONTEXT OF THE PRESENT EPOCH**

The paper focuses on the life and scientific activity of the most famous Ukrainian historian of the 20th century in the light of the contemporary Ukrainian statebuilding.

Key words: Mykhailo Hrushevskyi, present epoch, Ukrainian historian, the Hrushevskyi Studies, Eurocentrism, World History.